

**”Jag är inte 65.
Jag är 25 med 40 års
erfarenhet”**

Attityder bland morgondagens pensionärer

”Jag är inte 65. Jag är 25 med 40 års erfarenhet”

Attityder bland morgondagens pensionärer

Utredare: Peter Sandberg

SKPF Pensionärerna 2018

Innehåll

Syfte	6
Metod	6
Val av teman	7
Bakgrund	7
Uppväxtmiljö – förnuftskultur och samförståndsanda	7
1930-talet – funktionalismen	7
1950- och 1960-talen – den gode medborgaren	8
1960- och 1970-talen – masssamhället	8
1980-talet – avregleringar i samhället	9
Faktisk och upplevd ålder i ett åldrande samhälle	9
Primära värderingar sätts mellan åldrarna 16 till 24 år	10
Påverkan på generationer	11
68-rörelsen och 60-talisterna	11
1. Arbete	12
Svårt att få arbete som äldre	12
Vad är "för gammal"?	14
Gig-ekonomin	14
Hur öka äldres deltagande på arbetsmarknaden	14
Viktigt känna sig uppskattad före pensionen	15
Att äntligen få berätta sanningen för chefen	15
Att förlora sin identitetskänsla vid pensioneringen	16
Höjd pensionsålder och sämre arbetsliv	16
De arbetande pensionärerna blir allt fler	17
Lönande att arbeta efter 65	17
Teknisk mognad	18
2. Livsattityd	20
Konsumtionsmönster	20
Större betoning på det immateriella och emotionella	22
Boendet viktigt	23
Kvarboendepincipen	23

Kontanter viktiga	23
3. Hälsan	25
70 är det nya 20	25
Även friskare 70-plussare	25
Friskast i världen	26
Hälsan utvecklas bättre bland äldre – än hos unga	26
Cancer minskar. Högt blodtryck och fetma ökar	27
Fysik hos 55+	27
Nära vård i nätverkssamhället	27
Hemmet som primär instans för livets alla hälsofaser	27
Kontexten för hemmet förändras i rask takt	28
4. Framtid	29
Oberoende men ensam	30
Åtta slutsatser	31
1. Samhällskontraktet förändras	31
2. Åldersstrukturen förändras	31
3. Synen på ålder förändras	32
55-plus – flera mönster	32
4. Teknik – en naturlig del i vardagen	34
5. Synen på arbetslivet förändras	34
6. Sexualiteten ökar i betydelse	35
7. Viljan till organisering förändras	36
8. Vården flyttar in i hemma	36
Pensionärerna flyttar in tillsammans	37
Internetgenerationen börjar arbeta i vården..?	38
Slutord	39

Äldre ska synas och höras mer

Ålder är bara en siffra. Åldrandet är däremot oundvikligt. Hur du betraktas av omgivningen handlar om attityder, drivkraft och vilja.

Ändå möter jag dagligen många fördomar mot äldre och det gör mig så arg. Därför bestämde vi oss på SKPF Pensionärerna för att berätta mer om äldre i vårt samhälle. Vad är attityderna bland 55-plussarna, vad deras drivkrafter är och hur det kommer att påverka framtiden.

Dagligen möter jag äldre med längre utbildning, som äter bättre och motiverar mer. Äldre i Sverige har den lägsta nivån av depressioner bland samtliga åldersgrupper i samhället. Vi reser utomlands. Många fler av oss lever i lyckliga äktenskap än tidigare generationer. Vi har mer och bättre sex. Vi konsumerar mer, skapar arbetstillfällen och betalar skatt. Vi är mer utåtriktade och framför allt kvinnor har mindre skuldkänslor än tidigare generationer. Vi är till och med mindre ordningsamma än våra föregångare. Vi gillar rock och syntmusik, fast gamla schlagers kan ju också vara ganska coola.

Vi är nyfikna, har varit med om fler stora tekniska förändringar än några senare generationer. Dessutom har vi livserfarenhet.

Denna rapport fortsätter arbetet med att äldre och SKPF Pensionärerna ska synas och höras mer. Vi vill bli ännu bättre på att påverka villkor, attityder och inte minst äldres egen självbild.

Jag hoppas att vi ska bli många fler som hjälps åt att synliggöra, prata om och vilja förändra. Det är dags att sätta strålkastarna på äldres hälsa, boende, ekonomiska villkor, jämställdhet och inte minst åldersdiskrimineringen i vårt samhälle.

Det skulle glädja mig mycket om du också vill vara en del av SKPF Pensionärernas arbete för ökad jämlikhet och gemenskap. Bli medlem hos oss!

Berit Bölander
Förbundsordförande

Inledning

Rolling Stones är 70-plussare. Punkarna går i pension. Bruce Springsteen fyller 69 år i år. Clint Eastwood är 87 och medlemmarna i Iron Maiden är i pensionsåldern. Vart är världen på väg?

I denna rapport om äldre diskuteras attityder och livsmönster hos pensionärer och kommande pensionärer. Vi drar den nedre gränsen vid 55 år. Då har individer med några års marginal passerat 50 och befinner sig i en situation där barnen flyttat hemifrån, ekonomin är förhoppningsvis god och man börjar, frivilligt eller ofrivilligt, trappa ned en aning på karriärambitionerna. Vid några tillfällen baseras materialet på studier där gränsen har dragits vid 50+ (50-plussare) eller 60+ (60-plussare).

Värderingar och förväntningar på framtiden visar på nya sätt att se på åldrande och pensionering. Personer över 50 är mer aktiva, köpstarka, friska och välutbildade än tidigare generationer. De vill resa, arbeta i trädgården, motionera, äta gott, delta i samhällsdebatten, läsa och umgås med barnbarn samt vänner. Många ser fram mot att bli äldre – som en andra omgång av frihetsåren i tjugooårsåldern. Värderingar hos de blivande äldre är mer orienterade mot frihet och individualisering och mindre mot trygghet och kollektiv.

Syfte

Syftet med rapporten är att ta reda på attityder hos dem som snart ska bli pensionärer. Från SKPF Pensionärerna undrar vi:

1. Hur tänker och agerar kommande pensionärer – 55-plussarna?
2. Vi vill ha större förståelse om hur födda i slutet av 1950-talet och födda på 1960-talet tänker för att kunna fortsätta att vara en modern och relevant pensionärsorganisation
3. Vi vill ge en motbild och motverka fördomar om åldrande och förändra dessa gruppers låga status i samhället. Det arbetet startade med SKPF:s rapport 2017 ”Pensionärer – närande eller tärande på samhällsekonomin”.

Metod

Studien är gjord som en litteraturstudie som kompletterats med kvalitativa intervjuer. Dessutom har vi undersökt sociala medier om bilden av åldrande och pension.

Val av teman

Värderingar och attityder är inte något som förändras över en natt. Främst förändras attityder och värderingar av att äldre generationer faller ifrån och nya tar vid.

Stora samhällsförändringar påverkar inte alla generationer på samma sätt, men ibland sker stora förändringar i attityder förvånansvärt snabbt. Ett exempel är debatten i svenska medier om t.ex. migranter och romska tiggare.

Just nu genomgår Sverige och västvärlden ett systemskifte i paritet med 1930- och 40-talens systemskiften där gamla samhällsmodeller gick i graven och nya växte fram. Det handlar inte bara om politisk polarisering, utan också om hur ny teknik, automatisering och digitalisering, förändrar och påverkar privatliv, arbetsliv samt institutioner i samhället.

Poängen med en generell indelningsgrund eller modell är inte att den fångar alla enskilda avvikelser, utan att den utgör en god grund för generella bedömningar. Därför är rapporten indelad i fyra teman för att ge en tydligare bild av arbete, livsattityd, hälsa och framtid.

Bakgrund

Uppväxtmiljö – förnuftskultur och samförståndsanda

För att förstå 55-plussarna är det viktigt att ha kunskap om vilket samhälle de har vuxit upp i.

• **1930-talet – funktionalismen**

Den välbesökta och internationellt uppmärksammade Stockholmsutställningen 1930 kan ses som startskottet för funktionalismen, ”funkis” – som bygger på idealet ”form följer funktion”. Stockholmsutställningen och funktionalismen fick stor betydelse för hur det svenska samhället kom att utformas.

Författaren Alice Lyttkens menar att det var i och med Stockholmsutställningen som idén att *”politiken, ytterst staten, kan ingripa i medborgarnas liv och lägga det till rätta enligt sitt eget, över andra samhällsarenor upphöjda förnuft”* fick fotfäste och börjar omvandlas till politik.

Funktionalismens idé är att bygga hemmet efter hur människor umgås – vardagsrum till vardags, finrum när man har gäster, och här finns ideologiska undertoner. Lyttkens beskriver samhällets omvandling som *”rationell och upplyst, solidarisk och rättvis, en människa utan lortiga skrymslen i sin själ, genomskinlig och klar som det rena förnuftet självt”*. Folkhemmet beskriver Lyttkens som den funktionalistiska visionen om en rationellt styrd tillvaro och en samhällsutveckling underordnad den kalkylerade samhällsnyttan.

• 1950- och 1960-talen – den gode medborgaren

I boken *Svenska hem. En bok om hur vi bor och varför* beskrivs tidsandan på ett sätt som för tankarna till organisationer och fabriker – idealet är det underhållsfria livet med hus som städar sig själva, strykfria skjortor i nylon och engångstallrikar.

”Bostadsmaskinen, finns den? Den som ger oss busby (husrum) utan att vi tyngs av jordiska omsorger om städning, rengöring, barnpassning osv. så att den förkortade arbetsveckan inte blir bara en chimär och den alltmer stigande standarden inte bara ger oss möjlighet att köpa mer och bättre grejor utan framförallt (och utan att det sker på annans bekostnad) ger oss fritid, lugn, avstressning. Bostaden som ingenting kräver i sig själv utan tvärtom bara underlättar de funktioner som jämte boendet ingår i vår vardag.” (Annons i Idun/Veckojournalen 1965)

Staten tar hand om individen och individen hjälper samhället genom att vara en god medborgare. Detta präglar i hög grad det samhälle som 55-plussarna växer upp i, och sitter än i dag djupt präglad i många av dessa individer. Som ett exempel på synen på extravaganser och lyx tjänar Svenssons beskrivning av hur makarna Myrdal i *Kris i befolkningsfrågan* läxar upp dem som avstår från barn för att *”kunna tillfredsställa sina ganska konstlade behov av cocktails, automobiler, knähundar och andra njutningar”*.

• 1960- och 1970-talen – massamhället

Mellan 1965 och 1975 byggs en miljon lägenheter i det s.k. miljonprogrammet. Stadskärnorna ser nästan likadana ut i alla städer – Åhléns/Tempo, Domus, Försäkringskassan och stadshotellet vid Stora Torget gör det svårt att veta var man befinner sig. Föreningslivet är tämligen homogent och Sverige utvecklas till ett massamhälle, där de flesta har likartade levnadsupplägg och gör ungefär samma saker:

”Massamhället hade sin egen rytm. Människor gjorde samma saker vid samma tidpunkter. Svenskarna åkte till och från jobbet vid samma tid, handlade vid samma tid, åkte till Mallorca och Kanarieöarna på semestern, tittade på Hylands hörna i den rikslikande Tv-kanalen, ansåg att skötsambet, hederlighet, hänsyn och duglighet var viktiga dygder, trodde på en gemensam framtid av tillväxt, framsteg och materiella förbättringar och strävade efter att likna dem som hade det lite bättre.”

Det tycks som om medborgarna ganska oreflekterat utvecklas till att bli en del av detta massamhälle som når sin höjdpunkt under 1960-talet. I denna beskrivning av massamhället finns en förklaring till 55-plussarnas rädsla för att sticka ut – de fostras mer eller mindre omedvetet in i en ganska homogen rytm och att vara goda, ansvarstagande samhällsmedborgare.

• 1980-talet – avregleringar i samhället

1980-talet innebär stora förändringar för det svenska samhället. Ekonomin och samhället internationaliseras och går från en hårt reglerad marknad till en där tidigare otänkbara lösningar blir tillgängliga för vanliga svenskar. Husägare får möjlighet att låna till räntan – vilket ökar på lånet, men inflationen antas kompensera för den ökade skuldsättningen.

Nya finansiella instrument för handel på värdepappersmarknaden erbjuds – aktier, obligationer, konvertibla skuldebrev, warranter etc. Detta signalerar att den godartade, långsiktiga industrikapitalismen luckras upp och får konkurrens av kortsiktiga utländska och inhemska aktörer.

1992 släpper regeringen den svenska kronan fri och Sveriges integration med omvärlden fullbordas – den svenska regeringens handlingsförmåga blir nu mycket begränsad och kringskuren av den globala ekonomins mekanismer. Allt detta bidrar till att ekonomiska beslut flyttas från staten till marknaden och individen. Nu ska individen själv fatta beslut och ta ansvar för följderna.

Faktisk och upplevd ålder i ett åldrande samhälle

Begreppet ålder är mångtydigt och svårfångat. Ett bra exempel på segmenteringsstrategi är att ta hänsyn till faktisk (*s.k. demografisk variabel*) och upplevd ålder (*s.k. psykografisk variabel*).

Funktionell ålder går att mäta genom fysisk styrka, blodtryck och syn men även på subjektiva variabler som utseende. Vid samma faktiska ålder är människor olika gamla i funktionell mening. Denna olikhet tenderar att bli större ju äldre de blir. Funktionell ålder är beroende av hälsotillstånd och fysiologisk förmåga samt den biologiska, psykologiska och sociala miljön.

Åldersbegreppet har många dimensioner och varierande innebörd för olika personer. Stora variationer finns i den funktionella åldern mellan individer med samma kronologiska ålder. Med en viss ålder avses vanligtvis den kronologiska eller faktiska. Kronologisk ålder säger ingenting om personens karaktär och agerande som samhällsmedborgare – ålder är mer än en siffra och inte så entydigt som det först kan verka.

Upplevd ålder är ett mått på vilken ålder en person upplever sig vara i och har betydelse för personens levnadssätt och konsumtionsmönster.

Det är en god idé att kombinera den kronologiska åldern med andra aspekter av ålder (se tabell Ålderskategorier). Särskilt viktig bör den sociala miljön vara, med påverkan från familj och vänner.

Vissa individer hanterar åldersövergångar på ett utmärkt sätt. Dessa har en tendens att uppfatta sig som yngre än vad de egentligen är. Upplevd (kognitiv) ålder leder till många konsekvenser för till exempel reklam utifrån det faktum att många människor känner sig yngre än vad de i kronologisk bemärkelse är.

Tabell – Ålderskategorier

Kronologisk (faktisk) ålder	Det antal år man levt sedan födelsen
Biologisk ålder	En bedömning av förväntad livslängd
Social ålder	Ålder baserad på vanor, sociala roller och position i samhället
Subjektiv ålder	Upplevd egen ålder i jämförelse med andra åldersgrupper
Andras bedömning av ens ålder	Andra personers subjektiva bedömning av ens åldersstatus
Kognitiv (upplevd) ålder	Den ålder man upplever sig ha.

Primära värderingar sätts mellan åldrarna 16 till 24 år

Det är problematiskt att bedöma och tilltala en individ enbart baserat på hennes faktiska ålder. Varje generation bär med sig specifika drag som är relaterade till det samhälle som individen vuxit upp och levt i. Den faktiska åldern i många sammanhang ger viss vägledning kring individers beteende, men för en mer nyanserad analys är det lämpligt att problematisera åldersbegreppet och att även ta hänsyn till vilken generation individen tillhör.

Generationsstudier bygger på en uppfattning om att människans värderingar, livsstil och konsumtionsmönster förändras genom deras livscykel, men också att individer av en viss generation delar värderingar, behov och beteenden.

Det australiska forskningsinstitutet McCrindle har specialiserat sig på generationsstudier. För dem är en generation är en grupp individer (kohort) som föds och formas under samma tidsera. Institutet menar att denna indelning är mer effektiv än uppdelning efter exempelvis kön, etnicitet, inkomst eller teknologi.

Enligt Anders Parment, generationsforskare vid Stockholms universitet, finns en forskningsmodell som bygger på att generationer formas utifrån den omgivning de växt upp i, där individers primära värderingar sätts mellan åldrarna 16 till 24 år.

Individer har en tendens att hålla fast vid intressen och värderingar som de anammat under uppväxten, exempelvis finns en stor andel före detta punkare, hårdrockare och syntare i gruppen kring 55 år. Att så är fallet kan man enkelt notera på t.ex. en konsert med syntbandet Depeche Mode och medelåldern på besökarna. 2018 har bandet funnits i 38 år.

Påverkan på generationer

Stora händelser i samhället eller samhällsförändringar på längre sikt påverkar generationerna. Därför kan terrordåden 11 september 2001 vara en markör för den generation som är född på 1980-talet. För en äldre generation kan i stället mordet på Olof Palme, Berlinmurens fall eller Vietnamkriget ha satt spår, som att man minns i detalj var man befann sig vid tidpunkten för nyheten.

Det är inte bara plötsliga chocker som påverkar generationen. Mer utdragna händelser som Kalla kriget har stor betydelse. Internetrevolutionen, att Donald Trump och Vladimir Putin är presidenter, Rysslands annektering av Krim eller politisk populism formar nya generationer.

68-rörelsen och 60-talisterna

En generations bakgrund ger viktig information om vad man kan förvänta sig beträffande attityder.

Gudrun Schyman, Leif GW Persson och Jan Guillou är exempel på den generation som var mellan 16 och 24 år gamla när 68-rörelsen hade stor inverkan.

Senare generationer födda på 1960-talet, där förre statsministern Fredrik Reinfeldt är ett exempel, är mer följsamma. Denna generation formades av 1970-talet då det var negativa händelser som ekonomisk kris som dominerade.

Varje kohort (*en grupp individer med vissa gemensamma kännetecken, ofta födelseperiod*) som upplevt samma tidsepok kommer att ha likartade erfarenheter under de år som formar individen.

1. Arbete

Personer födda efter andra världskriget och fram till mitten av 1960-talet tillhör generationer som närmar sig pensionen och som börjar planera för att lämna arbetslivet.

Dessa generationer är den mest framgångsrika, mest självsäkra och mest individualistiska hittills. Som grupp kommer de att leva längre än tidigare generationer. I rika länder har livslängden stigit med några år varje årtionde under större delen av 1900 och 2000-talet. I OECD:s 35 medlemsländer kan den som i dag är 65 år se fram emot att leva i genomsnitt 20 år ytterligare. Med fallande födelsetal i de flesta rika länder är andelen som är äldre än 65 i hela befolkningen redan 16 procent inom OECD och beräknas stiga till 25 procent i mitten av århundradet.

55-plussarna har haft fantastiska liv jämfört med äldre generationer, men möter nu ett gemensamt problem: många arbetsgivare vill inte ha dem. I en värld som fokuserar på ungdom avvisas ofta äldre arbetstagare.

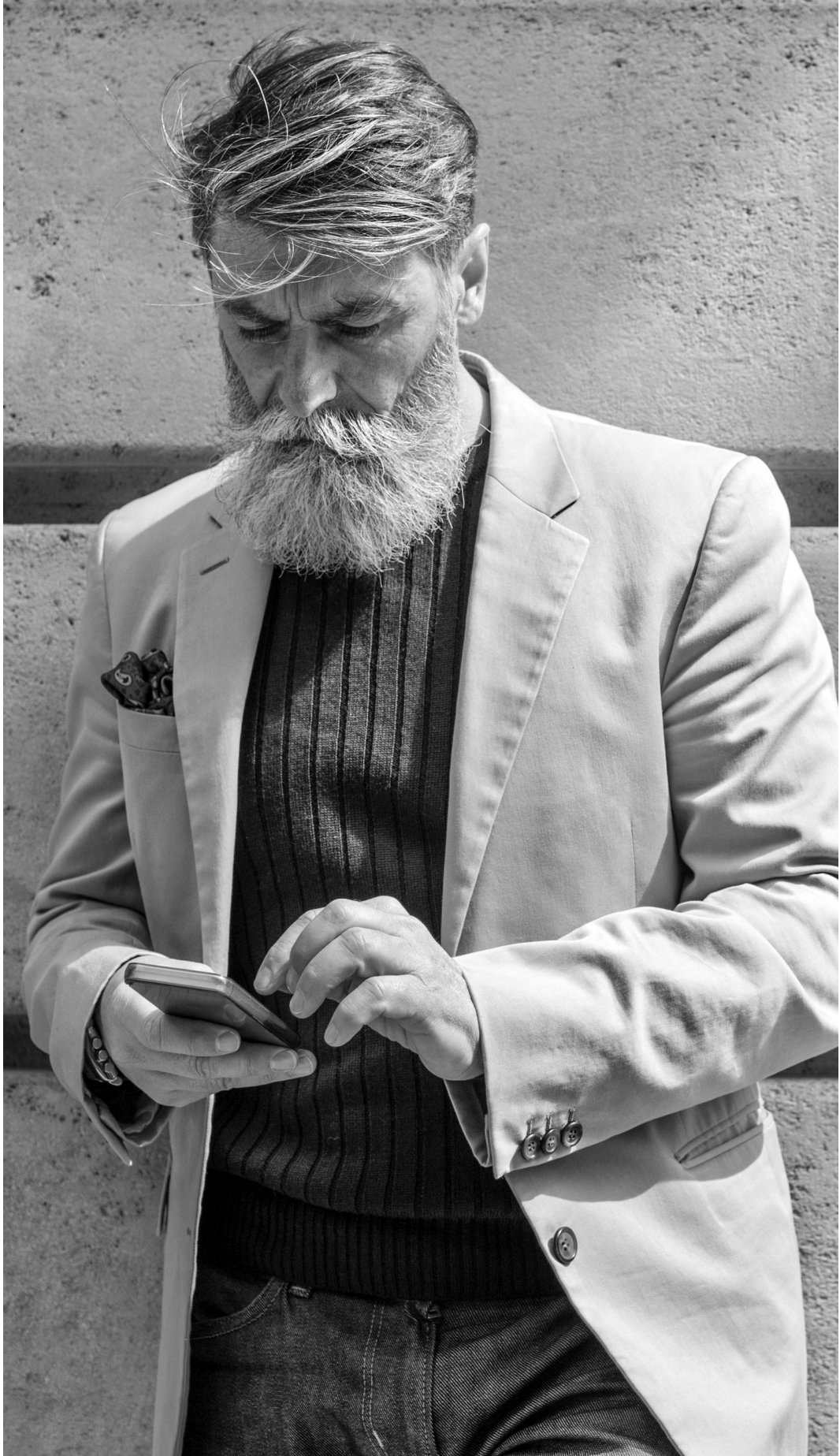
Svårt att få arbete som äldre

Flertalet arbetsgivare undviker äldre arbetstagare eftersom de anses vara sämre på ny teknik och mindre flexibla fysiskt och mentalt. Det paradoxala är att många äldre tvingas starta egna företag, frivilligt eller ofrivilligt, för att arbeta som konsulter eftersom de äger kunskap, nätverk och erfarenhet och tas därför väl emot som problemlösare. Samme uppdragsgivare skulle däremot aldrig kunna tänka sig att anställa personen ifråga. De konsulter vi intervjuat berättar om en mycket tuff arbetsmarknad, vilket ofta leder till att man ger upp tanken på avlönat arbete och börjar i stället arbeta ideellt. Eller som en konsult uttryckte det: ”när folk skaffar hund istället för att jaga arbete, då vet man att de har gett upp.”

Åldersdiskriminering är svårt att bevisa, men enligt en studie från IFAU – Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering minskar chanserna att få ett nytt jobb kraftigt redan från 40 års ålder.

En arbetsgivare behöver inte kosta på äldre arbetstagare mycket utbildning, de kommer fortare in i jobbet, de har en lång erfarenhet att luta sig emot och är sannolikt inte så rädda för att ta sig an nya uppgifter. Dessutom har de inga småbarn som blir sjuka.

En del äldre personer må vara fysiskt svagare och mindre raska än en tjugooåring, ”det man inte längre har i benen, får man ha i huvudet”, men ofta är arbetsgivarna fördomsfulla. Fysisk svaghet kan kompenseras med teknik

och långsammare reaktionsförmåga uppvägs ofta av kunskap och erfarenhet. Erfarna arbetstagare har en kompetens som arbetsgivarna har svårt att ersätta. I Tyskland gör företagen exempelvis sitt yttersta för att behålla och rekrytera äldre ingenjörer. Äldre arbetstagare är i många fall mer plikttrogna och mindre frånvarande från jobbet än yngre. Forskning visar att äldre presterar särskilt bra i grupper med blandade åldrar.

Vad är "för gammal"?

I flera sektorer finns ett förtroende för att äldre människor kan göra ett bra jobb. Warren Buffett och George Soros, som både fyller 88 under 2018, är allmänt kända för att ha god hand med pengar. För rockmusiker som Rolling Stones är det inget hinder att vara i 70-årsåldern. Snittåldern är 54 år för börs-
vd:ar vars företag ingår i indexet FTSE 100. Där ingår de 100 främsta företagen med det högsta marknadsvärdet.

Gig-ekonomin

Den så kallade gig-ekonomin växer, dvs. att enskilda personer hyr ut sina tjänster för kortare eller längre uppdrag. Detta arbetssätt sprids nu långt utanför traditionella frilansyrken som journalist, översättare och musiker – från vilket uttrycket "gig" är hämtat. För pensionärer som trivs med flexibiliteten är det en möjlighet att bättra på sin ekonomi och fortsätta hålla kontakt med yrkeslivet.

Gig-ekonomin har fallgropar men utmanar traditionellt företagande med invanda grepp och mönster. Lagar och regleringar har inte hunnit anpassa sig till denna ekonomis snabba framväxt vilket medfört att dessa företag befinner sig i en gråzon. När samhället uppmanar till en ny arbetsnorm bör staten, vars uppgift är att övervaka samhällets intressen, stödja utvecklingen och se till att det sker på ett varsamt och hållbart sätt för att motverka destruktiva maktförhållanden mellan uppdragsgivare och uppdragstagare.

Hur öka äldres deltagande på arbetsmarknaden

Arbetsmarknaden är inte anpassad för att ta tillvara arbetskraft över 55 år. Det är rimligt och möjligt att bättre ta tillvara de förutsättningar för fortsatt arbete som finns genom förändringar i arbetsmiljön. Det gäller till exempel vad som orsakar pensionsuttag i förtid inom vissa yrken och hur det är möjligt att förebygga problem i särskilt utsatta delar av arbetsmarknaden. Det behövs även mer kunskap kring mekanismerna bakom åldersdiskriminering. För individen är det viktigt att under hela sin yrkeskarriär ta tillvara erbjudanden om kompetensutveckling.

Ett åldersmedvetet ledarskap fokuserar på individuella förutsättningar. Arbetsgivare är ansvariga för att skapa en miljö där alla medarbetare kan prestera

bra utifrån sina förutsättningar, oavsett ålder och kön. Det handlar om åldrandets processer och om förutsättningar för ett längre arbetsliv. På samhällsnivå är det också viktigt att påverka attityderna till arbetskraft över 55 år.

Slutsatser från forskning inom området visar att förändringar bör göras på såväl individ- som arbetsplats- och samhällsnivå för att kunna öka äldres deltagande på arbetsmarknaden.

Viktigt känna sig uppskattad före pensionen

Att känna sig önskad eller oönskad på sin arbetsplats mot slutet av yrkeslivet har stor betydelse för upplevelsen av pensioneringen. Att få ett bra avslut på yrkeslivet kan vara avgörande för hur de kommande åren blir.

Det samtal som personalansvarig har med den som ska gå i pension är betydelsefullt. Detta bekräftar eller osynliggör personen och avgör med vilken känsla medarbetaren lämnar arbetsplatsen.

”Det var som att gå på sin egen begravning, fast på ett trevligt sätt”, berättar psykiatrichefen Staffan där han fick erkännande, blev synliggjord och uppskattad vid sin avtackning.

En avtackning kan också innebära motsatsen. Några intervjuade har inte önskat någon avtackning överhuvudtaget, eftersom de inte känt sig stå på god fot med sin chef. Däremot har de uppskattat om deras närmaste arbetskamrater ordnat någon ceremoni. För andra har den formella avtackningen haft stor betydelse.

Vissa har sett fram emot en avtackning, vilket vänts i en stor besvikelse. Servicebiträdet Maria hade hoppats att någon från den kommun där hon varit verksam i över 30 år skulle ta personlig kontakt innan hon slutade. Hon fick aldrig något erkännande, inte ens från ordföranden i facket som besökte arbetsplatsen endast några dagar innan hon slutade.

De som arbetar på ett företag vet vad Vd:n heter både till för- och efternamn. Däremot är det inte säkert att de vet vad den som städar heter. Den sortens beteende leder till ett osynliggörande av individer som kan få både fysiska och psykiska konsekvenser. Stresshormonerna ökar i kroppen när människor inte känner sig sedda och gör att de känner sig mindre värda.

Att äntligen få berätta sanningen för chefen

Tiden innan en medarbetare slutar på arbetsplatsen kan också bli ett tillfälle att säga ifrån för den individ som hållit mycket frustration inom sig och känt sig underordnad. Nu har denne inget att förlora och nu vågar hen göra sin röst hörd. Detta är tillfället att säga sådant som de yngre medarbetarna inte vågar ta upp med rädsla för repressalier eller brist på erfarenhet.

Att förlora sin identitetskänsla vid pensioneringen

Vid ålderspensioneringen förlorar många en viktig tillhörighet och ett viktigt sammanhang i och med att de slutar yrkesarbete, vilket har betydelse för deras identitetskänsla. Redan sociologerna Marx och Weber talade om att människan förverkligar sig själv genom det hon gör. Det är alltså ingen ny tanke att man påverkas av det man presterar.

Ett centralt antagande inom yrkesidentitetsforskningen är att ju mer tid som ägnas åt en verksamhet, desto större betydelse får den för självbilden. Vid sidan om tidsaspekten är det rimligt att anta att bland dem som får stort erkännande eller hög status, är fler villiga att identifiera sig med yrket. Forskning visar även att yrkesgrupper med låg status kan utveckla starka yrkesidentiteter till följd av att de ständigt behöver försvara sitt arbete. Oavsett om omgivningser ser ett yrke som något positivt eller negativt verkar själva verifikationen på att det vi gör med den vi är, ha stor betydelse för oss som människor.

Individens existentiella värde är förknippat med känslan av att samhället behöver oss.

Att människor vill arbeta syns även i forskning om dem som vunnit stort på lotteri. Vissa av dem gick ned i arbetstid eller i pension tidigare, men teorin om att människor inte skulle vilja arbeta när pengarna strömmar in utan mänsklig prestation, stämmer inte. De flesta fortsatte att jobba.

Höjd pensionsålder och sämre arbetsliv

Det finns krav på höjd pensionsålder men å andra sidan har arbetslivet blivit sämre för många. Några renhållningsarbetare som gått i pension minns hur de tidigare kunde ta sopbilarna och köra ner till stranden för att bada, och sedan berättar de: ”Det är mycket mindre frihet idag!”. ”Det var mycket roligare förr!”. ”Det var mer kamrater”. ”Det är hårdare kontroll i dag”. ”Nu är varje sopkärl en stämpelklocka”.

Också pensionerad vårdpersonal klagar över hur de under sina sista år på jobbet upplevde växande krav på att arbetsinsatserna skulle maximeras och tiden disciplineras, utnyttjas, sparas – med försämrade vårdkvalitet som följd. Undersköterskan Karin som har arbetat inom äldreomsorgen i 40 år hade varit så hängiven sina vårdtagare att hon var beredd att ställa upp för dem och deras anhöriga även på fritiden, men mer och mer började hon känna att hennes insatser inte längre uppskattades. När hon gick i pension förde hon sina arbetskläder till återvinningsstationen för att brännas upp.

Bibliotekarien Anna-Britta som varit särskilt stolt över hur hon kunnat få barn till läsovana föräldrar att läsa, klagar över att jobbet blivit administration och datahantering. Läkaren Jens frustreras av att ”makten över jobbet, över vården” har förändrats med ökad ekonomisk styrning och kontroll samt känner att den fjärmats allt längre från hans ideal.

Om det är något som kan försona dessa engagerade människorna med pensioneringen, så är det alla försämringar.

I stora delar av världen har erfarenhet och ålder alltid ingett vördnad. I väst och inte minst i Sverige slängde vi ut mycket av den respekten med ungdomsrevolten i slutet av 1960-talet. Gamla auktoriteter skulle ifrågasättas. De representerade något förstelnat. Den polariseringen håller på att slipas av, kanske delvis för att 68-generationen själv går i pension. Idag är åldersdiskriminering uppmärksammat och diskuteras i samhället. I en ny rapport från IFAU – Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering, menar forskarna att åldersmotståndet gått så långt ner att 40-åringar betraktas som passé på arbetsmarknaden.

De arbetande pensionärerna blir allt fler

Nästan var femte person arbetar efter att de fyllt 65 år, enligt SCB. Det är en ökning med 36 procent jämfört med för fem år sedan.

Många väljer att arbeta allt längre upp i åldrarna. Närmare 200 000 personer i åldrarna 66–74 år förvärvsarbetade 2015. Det motsvarar 19 procent av åldersgruppen, att jämföra med att 78 procent i den arbetsföra åldern 20–64 år.

Ett vanligt skäl till att fortsätta jobba är ekonomin. Bland männen förvärvsarbetade 25 procent under förra året medan motsvarande andel bland kvinnorna var 14 procent.

Det är också vanligt att sluta sin anställning och fortsätta jobba som egen företagare. Närmare hälften av de som arbetar i pensionsåldern gör det som företagare medan motsvarande siffra i åldern 20–64 år bara är åtta procent. De flesta äldre företagarna finns inom jord- och skogsbruk samt konsultuppdrag.

De som fortsätter att vara anställda arbetar oftast inom vård och omsorg samt utbildningssektorn. Däremot är det mindre vanligt att man jobbar kvar som anställd inom tillverkningsindustrin.

Utbildningsnivån har också betydelse, framför allt är det högutbildade som fortsätter att arbeta efter 65, medan lågutbildade i högre utsträckning enbart har inkomst från sin pension. Var man bor i landet spelar roll för hur man arbetar under pensionsåldern. Egenföretagarna finns mer i glesbygdskommuner och anställda i storstäder. Bergs kommun i Jämtland har högst andel förvärvsarbetande äldre, där jobbar mer än var tredje pensionär.

Lönande att arbeta efter 65

Dagens pensionssystem har ingen bestämd pensionsålder. De allra flesta väljer ändå att gå vid 65 års ålder. Inkomst- och premiepensionen, som betalas ut av staten, går att ta ut tidigast från 61. Det går också att skjuta upp pensionsuttaget ända till 70 års ålder.

Den som är pigg och orkar arbeta ett par år efter 65 har mycket att vinna

ekonomiskt. Genom att ta ut den allmänna pensionen samtidigt som man fortsätter arbeta får man ett rejält inkomstlyft. Dessutom, beroende på avtal och arbetsgivare, kan man tjäna in ny pension. Den som arbetar men väljer att vänta med att ta ut pensionspengarna får ett högre månadsbelopp livet ut.

Teknisk mognad

Är det några som hanterat mängder av innovationer, så är det de som levt en stor del av sitt liv under 1900-talet. På ett sätt är äldre människor de mest erfarna teknikanvändarna som varit med om stora förändringar många gånger. Det är kanske därför de inte alltid faller pladask i farstun för ny teknik? De är pragmatiker och praktiker. De törs fråga: ”varför då?” – för många av dem är teknik ett medel, inte ett mål – och så tämjer de den på sitt sätt.

Flera tidigare viktiga generationsskillnader håller på att minska. För bara 10–15 år sedan var både utbildningsklyftan och IT-klyftan mellan äldre och yngre mycket större. Dessa gap minskar nu snabbt. Av dagens 55-plussare har många lång utbildning och 20–25 års vana av mobiltelefoner, pekplattor, datorer och datorspel.

För tio år sedan svarade 24 procent av deltagarna i IIS – Internetstiftelsen i Sveriges årliga undersökning ”Svenskarna och internet” att de inte använde internet. Sedan dess har den uppkopplade delen av befolkningen ständigt ökat. I årets upplaga av undersökningen 2017 är den högre än någon gång tidigare: 94 procent av de drygt 3 000 personer säger att de använder internet.

Tabell – internetanvändning kopplad till ålder, enligt IIS

0–45 år	100 %
46–55 år	99 %
56–65 år	98 %
66–75 år	92 %
75+ år	57 %

Bland personer upp till 45 år använder alla internet, bland 46–55-åringarna 99 procent och bland 56–65-åringarna är det 98 procent som är internetanvändare. I åldrarna 66–75 år är det 92 procent som använder internet, och bland de som är äldre än 75 år är 57 procent.

2017 är 66–75-åringarna lika uppkopplade som 56–65-åringarna var 2013, det vill säga drygt nio av tio. Och mer än varannan svensk över 76 år är alltså internetanvändare. Det innebär att det inte längre finns något åldersspann i

undersökningen, där de som inte använder internet är fler än de som gör det.

För myndigheter, företag och andra som tillhandahåller digitala tjänster är det här en utveckling att förhålla sig till. De som använder internet är inte enbart teknikintresserade. De är många fler än så. Det ställer krav på att bland annat tillgänglighetsanpassa webbsidor och appar, så att de fungerar för alla och oavsett eventuella funktionsnedsättningar. Det innebär att det finns en marknad för och behov av helt nya typer av internettjänster. En pensionär och en tonåring kan ha lika stor glädje eller nytta av nätets tjänster, men det finns också många behov som skiljer sig åt mellan grupperna.

”Digitala klyftor” mellan de som använder teknik och de som inte gör det krymper stadigt i Sverige, men det är inte självklart att en person drar nytta av nätets möjligheter bara för att det finns en internetuppkoppling. Därför är det intressant att se hur alla som är uppkopplade använder nätet.

Bara 3 procent anger kostnaden som en viktig anledning att inte använda internet. Det vanligaste svarsalternativet är i stället ”Inget intresse/inte användbart”. 52 procent av de som inte använder internet har svarat detta. 20 procent har svarat ”Krånglig teknik/kan inte”.

2. Livsattityd

I viss bemärkelse är den vitale 75-åringen yngre än den trötte och stagnerade 27-åringen.

I gamla bilder på ålderstrappor förväntas äldre glädja sig åt gamla minnen. Där det är meningslöst att blicka framåt och planera, för man ska ändå dö snart. Då var det ingen som räknade med att de äldre skulle stå för något nyskapande eller ens ha kul. Efter 50 så var det bara att vänta på döden. Så är det inte idag.

Äldre har andra förväntningar och erfarenheter än yngre eftersom de fått dem under andra förhållanden än de nu rådande, och hunnit begrunda och reflektera längre över det de upplevt.

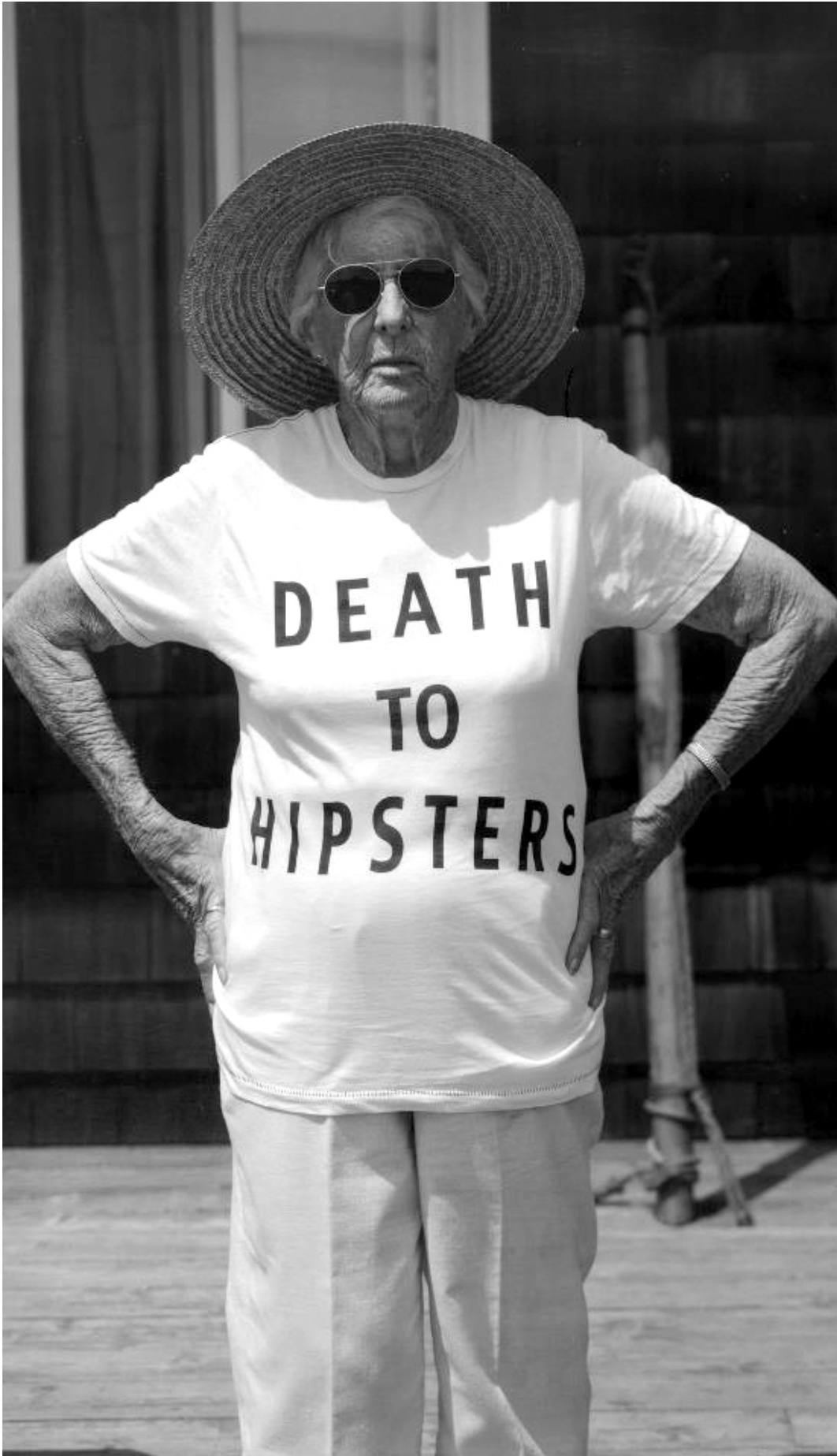
Konsumtionsmönster

För några decennier sedan var pensionärer ofta utarbetade efter ett liv av hårt fysiskt arbete. Perspektiven var begränsade, många hade inte rest särskilt mycket, och informationsflödet var begränsat till lokala medier, släkt och vänner samt föreningsliv. Intrycken från omvärlden var begränsade till någon enstaka släkting som hade flyttat till annan ort för arbete eller studier och TV:s två kanaler – som inte ägnade särskilt stor uppmärksamhet åt överflödskonsumtion, utan snarare fungerade som återhållande riksläkare.

Den gamla föreställningen om att äldre människor är sparsamma och undviker konsumtion är fel. Ett besök på närmaste seniormässa med alla dess reseerbjudanden bekräftar motsatsen. 55-plussarnas föräldrar var sparsamma och sparade pengar till sina barn. 55-plussarna lever till viss del kvar i detta – framför allt de som är över 70 år, men 55-plussarna satsar också på att leva här och nu istället för att spara till arv för kommande generationer.

2012 undersökte Kronofogden pensionärer då man befarade att det fanns risk för överskuldssättning hos gruppen. Istället fann man inga problem med betalningsförmågan och en balans mellan individens och samhällets ansvar. Även undersökningsföretaget SIFO har gjort bedömningen att åldersgruppen inte är en riskgrupp. Detta grundar man bland annat på följande:

- Ur ett kunskapsperspektiv har 70 procent av gruppen ett stort intresse för ekonomi och 52 procent anser att kunskaperna i ekonomi är bra eller som 11 procent svarade – mycket bra. Gruppen tänker inte speciellt mycket på sin ekonomi och anser att individen har ansvar för att finna information själv

- 75 procent av de tillfrågade skulle om de fick problem med sin ekonomi vända sig till en budget- och skuldrådgivare respektive banken. Privatekonomin anses vara individens personliga ansvar. Att känna sig ekonomiskt oberoende och att kunna sova gott om natten är viktiga drivkrafter.

Större betoning på det immateriella och emotionella

Utvecklingen mot det immateriella, konstnärliga och upplevelsebaserade har vuxit successivt under de senaste decennierna. Förändringen speglar ett uppbrott från den svenska förnuftstradition som 55-plussarna har vuxit upp med och som kommit att utgöra kärnan i folkhemsmodellen och dess betoning på en rationell livsstil. Sociologen Lorentz Lyttkens menar att folkhemsmodellen nådde sin höjdpunkt som realitet och mentalitet kring mitten av 1960-talet.

Sedan 1960-talet har intresset för immateriella sidor av tillvaron vuxit sig allt starkare och det rationella folkhemstänkandet har försvagats. Det finns en historik som gör det lite besvärligt för 55-plussare att lämna förnuftstänkandet och ägna sig åt det som man kanske egentligen gillar bättre – det immateriella och emotionella. För yngre konsumenter är det lika självklart att till exempel en produkt har ett immateriellt innehåll som ett materiellt.

I denna stressade tid med överbokningar, själslig hemlöshet och orimliga krav från oss själva och andra, tappar vi bort möjligheterna till livsnjutning och meditation. Slit-och-släng-mentaliteten som är en följd får en del att längta tillbaka till den tid då det hanns med att ta hand om och vårda sina tillhörigheter. Att vårda sina tillhörigheter och inte slarva med underhållet, har långsamt eroderat men finns i viss mån kvar hos 55-plussare, särskilt hos den äldre delen.

När äldre generationer i sin ungdom satte bo köpte de kvalitetsmöbler som fortfarande finns kvar i hemmet. När yngre idag sätter bo blandas billiga möbler från IKEA eller MIO med designmöbler och second hand-möbler, med en tanke om att det inte ska se likadant ut efter fem eller tio år. Hemmet är inte längre bara någonting man bygger upp, utan en miljö som man avser att kontinuerligt förändra och utveckla. Inte minst IKEA har lämnat ett viktigt bidrag till att det finns ett mycket större utbud av billiga möbler än för några decennier sedan.

Tidningar och böcker har blivit billigare och fler. Hos äldre människor eller på bilder från förr kan man ofta se bokhyllor med hela rader av inbundna årgångar av favoritmagasin, bokserier som Bra Böckers lexikon och Aktuellt årsböcker. Barn, men även vuxna, väntade otåligt på nästa nummer av Kalle Anka, Fantomen eller Allt om Hobby.

För många äldre som är vana vid att spara, förvalta och lagra kan utvecklingen skapa osäkerhet. Det finns så många TV-kanaler och så mycket infor-

mation på nätet att utrymmet för och viljan att spara, för att sedan kunna använda, minskar påtagligt.

Boendet viktigt

De kanske tydligaste dragen i forskning om äldres boende är hur ökad medellivslängd pekar mot ett ökat behov av mindre bostäder i hyresrätt. Kvinnor flyttar i större utsträckning än män till hyresrätt.

Bland de yngre äldre bor de flesta i eget småhus men med ökad ålder minskar andelen småhusboende, det är bland de äldsta som boende i flerfamiljshus i hyresrätt dominerar.

Ett entydigt mönster träder fram när det gäller boendet – 55-plussare håller sin bostad högt och ägnar mycket energi åt att hålla hemmet fräscht och snyggt, ibland med bekvämligheter som välutrustat kök, hemma-spa och hemmabio.

Äldre som grupp är mindre rörlig på bostadsmarknaden i jämförelse med yngre åldersgrupper. Majoriteten av de flyttningar som äldre gör är inom den lokala bostadsmarknaden. Endast ett fåtal äldre flyttar över långa avstånd.

Det som i störst utsträckning påverkar äldre att flytta är att man blir ensamstående samt hög ålder.

Kvarboendepincipen

Kvarboendepincipen har varit central för bostadspolitiken i Sverige och även präglat utformningen av socialtjänstlagen. Människor har rätt att bo kvar hemma vilket möjliggörs dels med hjälp i hemmet och välfärdsteknik, dels genom att utforma bostäder som ger möjlighet för äldre att bo kvar om deras hälsa försämras.

Att äldre flyttar i mindre utsträckning än andra grupper kan bero på brist på lämpliga boendalternativ. Det finns även studier som visar att äldre ibland har bristande kunskap om de olika typer av bostäder som erbjuds på bostadsmarknaden liksom om vilka boendekostnader olika bostadsval för med sig.

Kontanter viktiga

Riksbanken visar att svenskars betalvanor har kopplingar mellan ålder, kön, inkomst och utbildning i relation till val av betaltjänster:

- Personer över 45 år använder i större utsträckning kontanter, särskilt vid inköp upp till 500 kr, medan de som är 44 år eller yngre använder i högre grad bankkort även vid mindre inköp
- Män använder i högre grad kontanter och använder oftare uttagsautomater medan kvinnor i högre grad använder bankkort och tar oftare ut pengar i butiker och handeln

- Personer med en årsinkomst under 240 000 kronor brutto per år använder i högre grad kontanter
- Universitets- och högskoleutbildade använder bank- och kreditkort i större utsträckning.

För att skapa ett kontantlöst samhälle är det också mycket viktigt att förstå behovet att ta fram lösningar för dem som är mest beroende av kontanter. Det är t.ex. äldre, turister, funktionshindrade, invandrare eller andra som inte har ett bankkonto. Lättanvända tjänster måste tas fram för dessa grupper och stöd måste ges i hur dessa tjänster används.

3. Hälsan

Dagens 55-plussare är friskare och kommer att leva längre än tidigare generationer gjort. Fler än någonsin kommer att få uppleva sin hundraårsdag. 2015 var medellivslängden 80 år för män och 84 år för kvinnor, enligt Folkhälsomyndigheten.

I SCB:s senaste beräkning av befolkningstillväxten kommer 65–79-åringar vara 55 000 fler år 2028.

När kullarna födda på 1940-talet fyller 80 år ökar denna åldersklass i antal. År 2017 är de drygt en halv miljon, 255 000 fler om tio år. Det är en ökning med 50 procent.

Förutom att det är stora födelsekullar som är i denna åldersklass bidrar också den ökande livslängden till att antalet ökar. Mäns livslängd ökar snabbare än kvinnors och det blir tydligt i åldersgruppen 80 år och äldre.

Det är 65 män per 100 kvinnor bland personer som är 80 år och äldre, om tio år är det 78 män per 100 kvinnor.

70 är det nya 20

Det var antagligen äldreforskaren Ingmar Skoog som myntade uttrycket ”70 är det nya 20”. Det är en bra beskrivning av äldre som vill hinna med så mycket som möjligt innan orken sätter stopp, precis som när människor är unga och vill hinna med så mycket som möjligt innan de blir stadgade med ansvar och åtaganden.

Äldre blir vi hela livet. Våra livsvillkor och levnadsvanor påverkar vår hälsa och följer oss från den dag vi föds tills den dag vi dör. Hälsan är ojämnt fördelad och skillnaderna verkar inte jämnas ut med ökad ålder. Skillnader som uppstått tidigt i livet ser ut att bestå.

För att nå det goda åldrandet finns viktiga hörnpelarna: social gemenskap och socialt stöd, meningsfullhet och delaktighet, fysisk aktivitet och goda matvanor.

I takt med att välfärdssamhället förbättras förändras också den demografiska bilden, både medelåldern och andelen äldre i befolkningen ökar och många kommer dessutom att leva till riktigt hög ålder. Under 1900-talet har medellivslängden ökat med cirka 30 år för både män och kvinnor. Sverige har världens äldsta befolkning vid jämförelser utifrån andelen personer över 80 år. År 2025 kommer var tredje svensk att vara över 60 år, enligt Socialstyrelsen.

Även friskare 70-plussare

Hälsan är en riskfaktor som kan påverka förhållandet negativt på äldre dagar,

men samlivet för t.ex. dagens 70-plussare verkar bara bli bättre jämfört med tidigare generationer. Det visar statistik från den så kallade H70-studien om äldres hälsa och välbefinnande.

– Det är en väldigt frisk och pigg generation och det innebär att även relationerna blir bra, säger Ingmar Skoog, professor i psykiatri och föreståndare för Agecap, centrum för åldrande och hälsa vid Göteborgs universitet som genomfört studien.

Länge sågs minskat intresse för sex som en naturlig del av åldrande. Så är det inte. Sex kan istället vara en del av ett gott åldrande. Många äldre är nöjda med sitt sexliv, medan andra av olika skäl avslutat sitt sexuella liv. De senaste årtiondena har studier visat att allt fler behåller sin sexuella aktivitet långt upp i åren. Enligt tidningen Ottar har nio av tio i åldrarna över 70 år en positiv inställning till sex. För bara trettio år sedan var siffran sju av tio. I en svensk studie från Göteborgs universitet om vikten av att vara sexuellt aktiv, svarande 34 procent av kvinnorna 65–85 år, att det var viktigt. 66 procent av männen svarade detsamma.

Av kvinnor och män födda 1930 uppgav en majoritet att de levde i mycket lyckliga äktenskap. Allt tyder på att de födda 1944 är ännu mer tillfreds med såväl sexliv som äktenskap, enligt Skoog.

– Sexlivet när man är gammal påverkas av många faktorer, vilket inte är konstigt, men den stora majoriteten är mer nöjd i dag än förut, säger han.

Även om lusten finns kvar sjunker den fysiska förmågan med åldern och kärleksakten kan kräva såväl förståelse som tålamod. Det är vanligt med erektionsproblem hos män och torra slemhinnor hos kvinnor, men mycket går att lösa med olika hjälpmedel och potensmedel som Viagra.

– Trygghet och tillit gynnar sexlivet; det måste inte bara vara nytt och spännande eller det vi förknippar med samlag. I stället kan det räcka med blickar, beröring, kyssar och att ligga nakna tillsammans. Vissa säger; det är inte sext jag saknar utan ömheten, kramarna och hudkontakten. Det är viktigt att tänka på, säger Malena Ivarsson, socionom, författare och auktoriserad klinisk sexolog.

Friskast i världen

Enligt FN:s folkhälsoprojekt Agenda 2030 hamnade Sverige år 2015 på en delad första plats av totalt 188 länder.

Hälsan utvecklas bättre bland äldre – än hos unga

Hälsan utvecklas överlag mer positivt bland äldre (65–84 år) än bland unga (16–29 år). Dödligheten på grund av så kallade yttre orsaker, till exempel fallolyckor och läkemedelsförgiftning, ökar bland unga men minskar bland äldre. Övergripande har dock äldre sämre hälsa än unga. Värt att notera är att kvin-

nor 55+ är dubbelt så friska som män 30 år eller yngre, enligt Jobbhälsobarometern från Sveriges Företagshälsor.

På området levnadsvanor är utvecklingen inte lika positiv för äldre (65–84 år); andelen som är fysiskt aktiva i minst 30 minuter per dag minskar och andelen med stillasittande fritid ökar. Även andelen med riskkonsumtion av alkohol ökar i den äldre åldersgruppen.

Cancer minskar. Högt blodtryck och fetma ökar

Dödligheten i cirkulationsorganens sjukdomar och de fyra vanligaste cancerformerna fortsätter minska i åldersgruppen 65–84 år, förutom lungcancer som var oförändrad under perioden 2006–2015. Andelen som uppger högt blodtryck i åldersgrupperna 45–84 år ökar, medan övervikt och fetma ökar i samtliga åldersgrupper utom i gruppen 65–84 år.

Det finns tecken på att psykisk ohälsa ökar bland unga (16–29 år) medan läget varit oförändrat bland äldre (65–84 år) under de senaste tio åren.

Fysik hos 55+

Fysisk aktivitet är alltid bra men faktum är att år är ännu viktigare att träna regelbundet när vi kommit upp i 50-årsåldern.

Efter 50 börjar nedbrytningen av benmassan, så då är det extra viktigt med styrketräning för att minska risken för benskörhet.

- I 25-årsåldern är vi fysiskt på topp och redan i 40-årsåldern börjar vi förlora muskelmassa. En äldre kropp kräver lite mer försiktighet och har en längre startsträcka än en 20-åring kropp. Redan efter 30 år så är våra diskar i ryggen tunnare och kan spricka lättare.
- I 50-årsåldern blir vi långsammare och stelare. Jobba med snabbhet och rörlighet och styrketräna.
- I 60-årsåldern och uppåt försvagas skelettet, så jobba med hopp, styrketräning och kondition.

Nära vård i nätverkssamhället

• Hemmet som primär instans för livets alla hälsofas

Hemmets funktion i våra liv får fler dimensioner då boendemiljön ska utgöra primär instans för livets alla hälsofas i det framtida hälso-, vård- och omsorgslandskapet.

En allt större del av det kommande decenniets vårdarbete kommer ske i människors hemmiljöer snarare än på institutioner. Kraven på tillgänglighetsanpassningar kommer öka stort samtidigt som hoppet till att välfärds-

teknik ska ge ett bättre liv för äldre samt dessutom bidra till att minska ett ökande personalbehov. Utöver det ökar intresset för att hålla sig frisk i livets alla åldrar. Morgondagens hem kommer i allt väsentligt vara både ett hälsobem och sjukhus.

- **Kontexten för hemmet förändras i rask takt**

Välfärdsteknik – digitala hjälpmedel och lösningar för trygghet, behandling, kommunikation, mm kommer att utgöra viktiga komponenter för att få hemmet med dess nya funktioner att fungera. Husbyggande och bostadsanpassning skapar de grundläggande förutsättningarna för att få hemmet att fungera för den enskilde och de som ska göra arbetsinsatser. Allt detta och en hel del annat förväntas stödjas av informationssystem som sömlöst fungerar tillsammans i en samverkan mellan offentliga, privata och ideella aktörer samt anhöriga på en nivå som vi aldrig tidigare varit i närheten av.

Distribution och logistik blir viktiga frågor för att få helheten att fungera. Som ett led i detta kommer morgondagens vårdkrävande hemmiljöer involvera långt fler aktörer. Det betyder att alla, från kommuner, landsting och fastighetsbolag till leverantörer av varor och tjänster, behöver ta fram tydliga strategier kring vilken roll man ska ta sig an liksom till de aktörer som kommer vara en del av de nya affärsmodeller och roller som växer fram.

4. Framtid

Det svenska välfärdssamhället växte fram i en tid då folkrörelsernas ideal om den aktiva medborgaren präglade samhällskontraktet. Kollektivismen var stark i en kulturellt homogen befolkning. Dagens svenskar har däremot vuxit upp i en mer marknadsliberal tid, med mer individualistiska värderingar och högre krav på valfrihet, men lägre förväntan om att själva ta en roll i samhällsbygget. Därtill har mångfalden av kulturer ökat, samtidigt som sociala medier och ny teknik helt förändrat förutsättningarna för hur engagemanget kan ta sig uttryck.

Det Sverige som en gång var folkrörelsernas land, har tappat medlemmar i både fackliga- och intresseorganisationer. Om rösten ska vara stark och stadig, måste tillväxten finnas där – och katalysatorn stavas medlemsförståelse och medlemsnytta.

För en medlemsorganisation som SKPF Pensionärerna finns det ett givet syfte med att ha många medlemmar. Vi vill påverka beslut i våra medlemmars intresse och därför behöver vi skapa opinion. Ju fler medlemmar vi företräder, desto starkare blir vår röst. Beslutsfattare och journalister lyssnar på starka, tydliga röster med mandat. Det är den rösten som är målet och medlemsantal är en framgångsfaktor.

Vi är och blir till som människor i den samhälleliga kontext vi befinner oss. I ett samhälle där ålder gör skillnad mellan människor och samtidigt används som en tillsynes objektiv markör i skiftande sammanhang är det viktigt att studera hur människor lever med och upplever ålder samt åldrande.

Många har bilden att äldre är en homogen grupp – när det är tvärtom! Fördomar om hög ålder är kanske den mest accepterade formen av fördom som existerar idag, och den form av diskriminering som det också tas lättast på.

Vi lever längre. Det innebär att vi kan förvänta oss fler pensionärer och fler år som pensionär, med nuvarande pensionssystem. Dessutom har etableringsåldern på arbetsmarknaden blivit högre, vilket leder till färre arbetade år och till att försörjningsbördan under de arbetsföra åren ökar.

Forskningen är samstämmig kring att syn, hörsel, muskelstyrka och minne med mera försämras med stigande ålder. Variationen mellan individer för hur de olika funktionerna förändras är däremot stor, och det finns goda möjligheter att som individ påverka den egna kapaciteten. Hos många bibehålls därför förmågorna högt upp i åldrarna. Forskningen visar dessutom att äldre i dag har bättre förutsättningar att t.ex. fortsätta arbeta än tidigare generationer.

Oberoende men ensam

Sverige är det mest individualiserade och sekulariserade landet i världen, men vilket också isolerar människorna. Det kan ta sig uttryck i att istället för att låna grannens gräsklippare eller dela på en tillsammans, så köper man en egen för att inte vara beroende av någon annan.

De som blir gamla blir mindre ensamma än sina föregångare, mycket tack vare internet. Samtidigt kan äldre känna sig mer ensamma därför att de bor i en stad eller tätort. Åldrandet där kan bli mer ensamt än på landsbygden, för där försvinner man inte på samma sätt ur gemenskaper bara för att man är pensionär och slutat yrkesarbete.

Alla äldre har varit medelålders i en individualistisk tid och är nu på väg att bli gamla i en individualistisk tid. Detta har den medicinska-, sociala- eller hjälpmedelsforskningen börjat uppmärksamma. Viljan att klara sig själv, så som man är van vid, sitter djupt och kommer att styra den teknologi vi kommer att efterfråga. När de tidigare delarna i livet gått ut på att utveckla individualitet i motsats till att vara som folk är mest, hur kan vi då acceptera något annat?

Åtta slutsatser

De kommande pensionärerna – framgångsrika, självsäkra och individualistiska kommer att vara både kunniga och krävande.

Dagens och morgondagens 55-plussare är mer friska och kompetenta än någonsin. Framsteg inom teknik, medicin och farmakologi bidrar till bättre sociala möjligheter och en sundare livsstil. Välfärdsteknologin underlättar för alla att hålla koll på sin hälsa. Bättre utbildning, bättre språkkunskaper, bättre datorkunskaper – ja, en lång rad faktorer understryker skillnaderna mellan gårdagens, dagens och morgondagens 55-plussare.

1. Samhällskontraktet förändras

Vilka förväntningar har morgondagens pensionärer på andra, det offentliga och sig själva när det gäller samhället?

Svaret på frågan utgör lejonparten av den abstraktion som kallas samhällskontraktet – relationen mellan medborgaren och det omgivande samhället. Det är svårt att inte imponeras av den komplexa väv av åtaganden som omger svenskarna. Allt tycks vila på en förväntan om aktiva, engagerade medborgare.

2. Åldersstrukturen förändras

För varje år som går stiger den förväntade livslängden. Till detta kommer en förlängning av den tid man räknar sig själv som ung. För bara en generation sedan gick man tidigare ut i arbetslivet, träffade sin livspartner tidigare, fick barn tidigare och blev gammal tidigare än idag. Idag är det så att man räknas som gammal i arbetslivet tidigt. Redan vid 42 tillhör man de äldre arbetstagar- och uppfattas som ointressant på arbetsmarknaden.

Tidigare har man talat om ålderspyramider, ett begrepp som fortfarande används av t.ex. Statistiska centralbyrån. I många länder är detta fortfarande relevant, men vi ser i Europa en sedan länge pågående förskjutning mot allt fler äldre trots att antalet nyfödda barn ökat de senaste tio åren. Denna utveckling förväntas pågå under de kommande 40 åren och hänger ihop med en signifikant ökad livslängd, bland annat tack vare högre levnadsstandard, utbildning och medicinsk utveckling.

Den demografiska förändringen ställer stora krav på företag och andra organisationer inom t.ex. offentlig service, som myndigheter och sjukvård. De närmaste decennierna kommer att kräva nya strategier för att bygga stadskärnor, konstruera personbilar, skapa utrymmen för rekreation och avkoppling,

utforma äldreboende och livsmedelsaffärer, beräkna risker och premier för försäkringar och finansiella lösningar, etc.

3. Synen på ålder förändras

Många försök att tilltala äldre medborgare slår lätt fel. ”De gyllene åren”, ”silverryggarna”, ”åldersrika” eller ”de vitala seniorerna” är inte sådär självklart positiva tilltal. Sin formella ålder kan man inte göra så mycket åt, men man kan fylla åren med upplevelser som ger en känsla av att vara yngre än man är.

Synen på sin egen ålder är mentalt betingad men handlar också om fysisk vitalitet. Gruppen med unga 55-plussare är genomgående pigg, aktiv och vital, medan äldre 55-plussare har begränsad rörlighet. Det kommer att finnas anledning att i framtiden se över indelningen, eftersom det är troligt att de yngre 55-plussarna i stor utsträckning tar med sig sin mentala inställning även när de blir äldre och deras fysiska förmåga försämras.

• 55-plus – flera mönster

Vid alla kategoriseringar är det svårt att dra gränser. Det finns många äldre 55-plus som gillar att konsumera och snarare tillhör den yngre 55-plusgenerationen, medan en del yngre 55-plussare lever kvar i det förnuftstänkande som beskrivits tidigare och den försiktighet som följer därav – men poängen med en modell eller en generell indelningsgrund är inte att den fångar alla enskilda avvikelser, utan att den utgör en god grund för generella bedömningar. Här är tre mönster:

1. Passiva äldre

I denna grupp är tillgång till datorer och Internet ovanligt och man utövar sällan någon sport. De sociala kontakterna är relativt få. Medieanvändningen är genomsnittlig (TV, radio, tidskrifter och böcker). De har en relativt liten inkomst och förmögenhet, bildningsnivån är lägre än för genomsnittet. Denna grupp ogillar utsvävningar och onödig konsumtion och konsumerar under genomsnittet.

2. Kulturellt aktiva

Denna grupp föredrar aktiviteter med en kulturell bakgrund – tidningar, tidskrifter, böcker och teaterbesök. Andelen kvinnor är hög och intensiva sociala kontakter med familjemedlemmar, vänner och bekanta prioriteras. Kollektivistiska värderingar dominerar, med preferenser för gemenskapskänsla och umgänge. Detta segment konsumerar gärna mode, kosmetika etc. och sådant som speglar värnandet av den egna hälsan, som vitaminer och läkemedel.

3. Upplevelseorienterade aktiva

Andelen män är hög och gruppen representeras av ett stort intresse för och en hög konsumtion av teknologiintensiva produkter som datorer och mobiltelefoner. Den extroverta livsstil som dessa personer bejaktar resulterar i höga kostnader för restaurang- och biobesök mm. Värderingarna är upplevelse- och lustorienterade. Denna grupp är aktiva, friska och välutbildade med hög inkomst.

4. Teknik – en naturlig del i vardagen

Det är inte vanligt att ett litet land som Sverige utvecklar bilar, flygplan eller telefoner – vi är ett förändringsvilligt folk som har bråttom in i det nya. Därför är det ingen slump att datorspel och Spotify har skapats i Sverige.

En del är skeptiska till ny teknik, andra är nyfikna och förväntansfulla inom målgruppen. Om det är några som hanterat mängder av innovationer, så är det de som levt en stor del av sitt liv under 1900-talet. På ett sätt är äldre människor de mest erfarna teknikanvändarna som varit med om stora förändringar många gånger, så de faller inte i farstun för ny teknik. De är pragmatiker och praktiker.

Det är uppenbart att IoT – Sakernas Internet från engelskans Internet of Things – är vardagsföremål som hushållsapparater, kläder och accessoarer, men även maskiner, fordon och byggnader, med inbyggd elektronik och internetuppkoppling, vilket gör att de kan styras eller utbyta data över nätet, redan har fått stor genomslagskraft utan att man riktigt har reflekterat över det – man bara använder det.

Beträffande internet finns en del negativa farhågor. Internet skulle bli frihetens gränslösa rike. Nu behärskas det av monopolistiska jättar som GAFA: Google, Apple, Facebook, Amazon och patrulleras av trollarméer. I stället för fred och frihet fick vi Facebook, filterbubblor och fake news och istället för att göra verklighet av 60-talsparollen ”Power to the people” har internet givit auktoritära regimer nya vapen i kriget mot demokratin med sina verklighetsbilder och verklighetstolkningar. Orwells Storebror skulle ha nickat gillande.

Också de som inte använder internet ser trots allt en nytta med nätet. 68 procent ber åtminstone någon gång en annan person att hjälpa dem att utföra uppgifter på internet.

Detta till trots vill SKPF Pensionärerna framhålla att internet fortfarande har en stor demokratisk potential. Den värld vi en gång kände är på väg att drastiskt förändras – samtidigt som våra egna hjärnor, men också moral, samhällssystem och lagverk, inte riktigt hänger med i svängarna.

5. Synen på arbetslivet förändras

Många i vår rapport ser på sitt arbete som ett kall eller en förutbestämd livsuppgift. Detta gäller inte enbart människor med yrken som vi traditio-

nellt brukar associera med detta, som sjukvårdspersonal eller lärare. Dessa människor är födda i början av 1950 och 1960-talet – en generation som har en annan relation till arbetet än vad många yngre generationer har, där det är vanligt med korttidskontrakt och andra lösa anställningsformer, som inte fanns förr.

När man ser sitt arbete som ett kall kan det bli svårare att närma sig pensioneringen, det blir tyngre att lämna sin arbetsplats. När det betydelsefulla yrkeslivet plötsligt rycks ifrån en kan det leda till känslor av meningslöshet, tomhet och i värsta fall – missbruk.

På den här punkten frågar vi oss om det inte kan finnas en generationsskillnad. Lärare som vi träffar säger inte ”Jag jobbar som lärare” utan ”Jag är lärare”. Deras yngre kollegor är däremot noga med att säga: ”Jag jobbar som lärare”. Vad betyder det? Att lärarrollen bara är en del av de yngres identitet? Att de yngre drar en klar gräns mellan arbete och fritid? På gott och ont är arbetsnormen inte längre lika självklar som den har varit, det har blivit lättare att vara ”självcentrerad”.

6. Sexualiteten ökar i betydelse

Det finns en föreställning om att vi lär oss allt vi behöver veta om sex i unga år och sedan är behovet av upplysning avklarat. Det finns också en rådande föreställning om att äldre inte har eller är intresserade av sex.

På 1990-talet stormade det lilla blå Viagra-pillret in på marknaden och plötsligt var sambandet mellan att bli äldre och att få erektionsproblem inte lika given. Uppfattningen att äldre skulle sakna intresse för sex har dessutom blivit allt mer ifrågasatt.

Med en generation 40-talister som blir äldre med bättre hälsa och mer tillgångar har begreppet ”positivt åldrande” fått fotfäste inom både åldrandeforskning och mediernas skildringar. Bland äldres aktiviteter, där alltifrån resor, shopping och sport ingår, blir också sex en viktig del. Men denna nya bild av äldres sexualitet och i synnerhet äldre mäns, är inte oproblematisk. Det starka fokuset på mäns erektionsförmåga gör att sex och ett lyckat sexliv likställs med att kunna få stånd.

Det finns kunskapsluckor. Ett exempel är äldres tankar kring och rätt till lust, sexualitet och närhet. Detta kräver kunskap hos vårdgivare. Många yrkesutövare inom vård och omsorg saknar i dag sexologiska kunskaper och förståelse för att sexualitet och lust är starkt kopplat till folkhälsan, hälsa och välbefinnande.

Det handlar om att ge fysiska förutsättningar till just sex och närhet. Att ge utrymme för en bredare säng på äldreboendet så att de boende faktiskt får möjlighet att utifrån sina förutsättningar vara nära sin partner borde vara en självklarhet. Det handlar om respekt och integritet och att inte avsexualiseras

för att man blir äldre. Kanske också något så enkelt som rätten att få hänga ut en skylt med texten ”stör ej” på dörren på äldreboendet.

7. Viljan till organisering förändras

Människors behov av självförverkligande växer i samma takt som medborgarens krav på föreningar, företag och myndigheter ökar. Självförverkligandet är drivkraften i skapandet av det personliga varumärket där personlig stil och smak betyder mycket. Dessa livsstilar tenderar att bli allt smalare och mer nischade. Människor markerar sin livsstil genom medvetna val av aktiviteter, attribut och sammanhang. Valen och alternativen blir allt fler och stilarna med det också mer nischade.

Sammantaget tar detta sitt uttryck i ett behov hos individen att minimera risken att vara i ”fel” förening, i ”fel” verksamhet eller i ”fel” sammanhang.

De föreningar och organisationer som kan gestalta och förstärka individens personliga varumärke vinner. Deltagande i verksamhet som stärker och gestaltar det personliga varumärket eftersträvas. Logiken i detta gör att föreningens varumärke och ”konceptualiserade produkter” spås få en allt större betydelse i framtiden.

Dessutom kan mötet mellan t.ex. pensionärsorganisationernas traditionella demokrati och individens behov av snabb förändring, omedelbar återkoppling och jag-fokusering bli en utmaning. En annan utmaning blir kulturkrocken när behoven av självförverkligande möter organisationernas kollektiva uppbyggnad och den växande generation äldre som idag bär majoriteten av föreningarnas förtroendeuppdrag. Samtidigt finns det ett spirande intresse för nya gemenskaper och mikrokollektiv i vilka det är viktigt att få göra det ”på sitt sätt” utan ärvda strukturer och system. Detta skulle kunna beskrivas som en individualisering i kollektivet. Föreningarna och organisationerna behöver förstå att nyttja denna trend, annars riskerar de etablerade att stå med tomma styrelser och utan aktiva medlemmar samtidigt som det skapas nya föreningar eller grupperingar i samma kvarter, där aktiviteterna blomstrar.

För folkrörelserna i allmänhet dominerar frågorna om ideellt engagemang, demokrati och medlemsutveckling. Den ökande individualismen har nått särskilt långt i Sverige vilket kan innebära att det ideella engagemanget i större utsträckning kanaliseras i andra former än de som erbjuds i de traditionella folkrörelserna. Utmaningen blir här att utforma ett stöd till både nya och gamla organisationsformer, utan att innovationskraft och mångfald begränsas.

8. Vården flyttar in i hemma

Tre stora generationsväxlingar kommer att påverka framtida vård och omsorg, bland såväl vård- och omsorgsaktörer som fastighetsägare. Den första rör en helt ny generation av vård, den andra handlar om rekordgenerationen som

ställer krav på den och den tredje om en ny generation unga som ska arbeta i den.

Hemmets funktion i våra liv får fler dimensioner då boendemiljön ska utgöra den primära instansen för livets alla hälsofaser i framtidens hälso-, vård och omsorg.

Uttrycket ”nära vård” vinner mark som samlingsnamnet för mycket av det som görs eller ska göras inom området för digitalisering av folkhemmet. Med hjälp av välfärdsteknik och nya organisatoriska lösningar kan vård och omsorg flyttas närmare de enskilda människorna. Med distansvårdslösningar ska den enskilde i samverkan med vårdprofessionen kunna ha koll på hälsoläget och vårdprocessen.

Det handlar om att göra hemmet till primär instans för livets alla hälsofaser, men även att få vardagen att fungera för den enskilde och att hjälpa ensamma ur sin ensamhet. Allt detta och en hel del annat förväntas stödjas av informationssystem som sömlöst fungerar tillsammans i en samverkan mellan offentliga, privata och ideella aktörer samt anhöriga på en nivå som vi aldrig tidigare varit i närheten av.

Distribution och logistik blir viktiga frågor för att få helheten att fungera. Nya sätt att ”ha koll” blir centrala i samordningen och informationsfördelningen. Som ett led i detta kommer morgondagens vårdkrävande hemmiljöer involvera långt fler aktörer än i dag. Nya principer för samverkan och affärsmodeller kommer att växa fram.

• Pensionärerna flyttar in tillsammans

Principerna för vad vi kallar för hem förändras i denna resa mot ett nytt Sverige. För många kan lösningen vara att bo tillsammans. Den egna bostaden i kombination med väl tilltagna gemensamma utrymmen blir en viktig princip när trygghet och anständiga former för äldre livet kan skapas. Delningsekonomi* kommer sannolikt att utvecklas även i boendemiljöer för äldre. Det finns saker man har som inte alltid används och som kan delas med andra som exempelvis bilen, cykeln eller verktygen.

Det är inte enbart vår boendemiljö och vår relation med vård- och omsorgsaktörer som påverkas av denna förändring. Distribution och logistik utgör definitivt en viktig komponent i utvecklingen. Nära vård behöver en väl utbyggd infrastruktur för att fungera samordnat och kostnadseffektivt. Hemsjukvården blir i framtiden Sveriges största sjukhus. En närmiljö där vården medskapar och bidrar till ett meningsfullt liv.

De kommande pensionärerna är i viss omfattning medvetna om den process som pågår även om konturerna är oklara. När den nya sortens boende ska byggas på olika håll i landet brukar kölistan bli tämligen lång. I synnerhet när det gäller boendemiljöer där det inte enbart handlar om den egna

bostaden utan också om tillsammansutrymmen och närhet till infrastruktur och utbud av olika slag.

** Delningsekonomi (efter engelskans sharing economy) innebär olika arrangemang för att hyra, dela eller låna saker istället för att själv äga dem. Även olika möjligheter att ta del av tjänster, byta och ge bort saker räknas in i begreppet. Ett annat namn för företeelsen är gemensam konsumtion (från engelskans collaborative consumption) som fokuserar på att dessa arrangemang kan möjliggöra för fler personer att konsumera en vara jämfört med om de var och en skulle köpa den, t.ex. att man delar på en bil eller gräsklippare.*

• Internetgenerationen börjar arbeta i vården..?

De som kallas millennie- eller internetgenerationen (födda tidigt 1980-tal till tidigt 2000-tal) utgör den första generationen som från tidig ålder präglats av såväl internet som smarta mobiler och andra elektroniska prylar. Deras värderingar och preferenser har påverkats påtagligt av den digitala världen med ständig uppkoppling, tillgång till information och sociala media.

Det är en generation som vårdar sin tid på andra sätt än vi är vana från tidigare generationer. Trygghet och avgränsning är viktiga frågor för dem. Arbetet och en statusfylld yrkeskarriär är inte nödvändningsvis en plattform för deras självförverkligande – det sker någon annanstans, medan äldre generationer kanske sätter arbetet före privatlivet generellt sett. Båda generationerna har hög arbetsmoral på jobbet men den yngre prioriterar sig själva istället för arbetet. De yngre vågar säga nej till en arbetsmiljö som inte fungerar. Överensstämmelse mellan teori och praktik blir viktig när ledarskapet och attraktionen av nya medarbetare ska utvecklas.

För internetgenerationen utgör inte digitaliseringen i sig någon stor fråga, de har ju växt upp med den. Däremot har de många tankar kring hur vi ska förhålla oss till digitaliseringen när det gäller omhändertagande av dem som har behov av vård och omsorg.

Slutord

De stora generationsväxlingar som var och en för sig innebär utmaningar, utgör tillsammans en förändringskraft där summan av dem kan vara svår att få ett bra grepp om. 2030 fyller 90-talisterna 40 år och 40-talisterna fyller 90 år. I OECD kommer det 2030 att gå 2,5 arbetande per pensionär jämfört med 4 idag. Redan idag är den alternativa pensionsåldern 70,2 år för en person som är född 1985.

Källförteckning

Till grund för denna rapport har fakta hämtats från följande källor:

Alice Lyttkens, författare

Anders Parment, generationsforskare, Stockholms universitet

Anova (Stefan Arver och Mats Holmberg) <http://www.anova.se/index.html>

Arbetsförmedlingen

Att gå i pension är ingen barnlek (Norstedts samt Fine 1996:90; Ulfsdotter Eriksson 2012 Holm, U. 2012)

Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930 (Carlsson, 1988)

Ekonomifakta

Epidemiological studies of sexuality in old age (Beckman, Nils. Sahlgrenska akademien, Göteborgs universitet 2015)

Folkhälsomyndigheten

Farväl till arbetet (Bengtsson, Flisbäck, Lund, 2017)

Getting Intimate: A Feminist Analysis of Old Age, Masculinity and Sexuality (Sandberg, Linn)

Linköpings universitet 2014)

How can you do it?: Dirty work and the challenge of constructing a positive identity, *Academy of management review* 24 (3): 413 – 434 (Ashforth, B. E. & G. E. Kreiner 1999)

Idun/Veckojournalen (1965)

Jobbhälsobarometern 2016:3, Sveriges Företagshälsor

Kronofogden

Konjunkturinstitutet

Kris i befolkningsfrågan (Myrdal & Myrdal, 1934)

Lorentz Lyttkens, sociolog och framtidsforskare

McCrinkle, <http://www.mccrinkle.com.au>

OECD – Organisationen för ekonomiskt samarbete och utveckling,
<http://www.oecd.org/>

Regering och riksdag

RFSU

Sveriges Riksbank, 2011 (b): 127–129

SCB – Statistiska centralbyrån. Demografiska rapporter 2018:1, Sveriges framtida befolkning 2018–2070

Svenska hem. En bok om hur vi bor och varför (Svensson, 2002)

SKPF Pensionärernas medlemstelefon

SKPF Pensionärernas rapport Pensionärer – närande eller tärande på samhällsekonomin (Sandberg, 2017)

World Values Survey – WVS, <http://www.worldvaluessurvey.org>

Yrke: status, erkännande och identitet (Bengtsson M. & Berglung T., 2017)

Ålderdomen (de Beauvoir, 1970)

Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige (Berggren & Trägårdh, 2015)

SKPF
pensionärerna

BESÖK Franzégatan 4 POST Box 300 88, 104 25 Stockholm
TEL 010-442 74 60 E-POST info@skpf.se www.skpf.se www.harochnu.se